

ספרי' - אוצר החסידים - ליובאוויטש

היכל תשיעי
קובץ שלשלת האור
שער שלישי

לקוטי שיחות

בתרגום חפשי ללשון הקודש

על פרשיות השבוע, חגים ומועדים

•

מכבוד קדושת

אדמו"ר מנחם מענדל

זצוקלה"ה נבג"מ זי"ע

שניאורסאהן

מליובאוויטש

•

בראשית

(חלק כ שיחה א)

יוצא לאור על ידי מערכת

"אוצר החסידים"

ברוקלין, נ.י.

770 איסטערן פארקוויי

שנת חמשת אלפים שבע מאות שמונים וארבע לבריאה

מחזור הראשון של לימוד הלקוטי שיחות
שבוע פרשת בראשית, כגיבט תשרי, ה'תשפ"ד (ב)

LIKKUTEI SICHOT
TARGUM L'LOSHON HAKODESH

Copyright © 2023
by

KEHOT PUBLICATION SOCIETY
770 Eastern Parkway / Brooklyn, New York 11213
(718) 774-4000 / FAX (718) 774-2718
editor@kehot.com / www.kehot.org

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior permission from the copyright holder.

The Kehot logo is a registered trademark of Merkos L'Inyonei Chinuch.

For dedications of the weekly Sichos, please contact us at: dedications@kehot.com

בראשית

התורה היתה צריכה להיות „מהחודש הזה לכם שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל”⁹).

ומאחר שהתירוף (גם) על שאלה זו הוא – „שאם יאמרו אומות העולם כו”“, נמצא, שכדי לשלול טענתם „לסטים אתם כו”“, לא די שיכתב בתורה (באיזהו מקומן) „בראשית ברא אלקים גו”“, אלא זו צריכה להיות התחלת התורה – ותמוה:

הלא אף אילו נכתב „בראשית” אחרי „החודש” היינו יודעים ענין זה ש„כל הארץ של הקב”ה היא הוא בראה ונתנה כו”” – וא”כ מפני מה לא הי’ זה תירוף מספיק, וצריך להיות „פתח בבראשית” דוקא?

ב. עוד צריך להבין:

מאחר ש„לא הי’ צריך להתחיל (לכתוב) את התורה אלא מהחודש הזה לכם” – היינו, שמצד התורה עצמה צריכה ההתחלה להיות לא „בראשית” (או – שלא הי’ זה צריך להכתב כלל בתורה), ובפרט שבעל המאמר מדגיש זאת בלשון „לא . . אלא”, המורה שזה לעיכובא¹⁰ – איך יתכן, שכדי לשלול טענה של אומות העולם נעשה שינוי

א. על „בראשית ברא אלקים” מביא רש”י בפירושו את מאמרו של ר’ יצחק: „לא הי’ צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם” . . ומה טעם פתח בבראשית משום כח⁴ מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים; ומבאר, שזהו המענה לטענת אומות העולם – „לסטים” אתם שכבשתם ארצות שבעה גוים הם אומרים להם כל הארץ של הקב”ה היא הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו כו””.

ומדיוק הלשון „לא הי’ צריך להתחיל את התורה כו” ומה טעם פתח בבראשית” – ולא כהלשון במדרשים אחרים: „לא הי’ צריך לכתוב את התורה כו” ומה טעם כתב מבראשית” (וכיו”ב) – משמע, שאין כוונת השאלה במאמר זה שלא הי’ צריך כלל לכתוב בתורה פרשיות אלו (מ„בראשית” עד „החודש”), אלא שלא בהן היתה צריכה להיות התחלת התורה⁵ (כי התחלת

1) בראשית א, א.

2) ראה לקמן הערות 5, 6.

3) בא יב, ב.

4) תהלים קיא, ו.

5) ראה ב”ר פ”א, ב. וראה לקו”ש חט”ו ע’

104 הערה 41 ובשוה”ג שם.

6) ועד”ז הוא ביל”ש בא שם.

7) תנחומא (באבער) פרשתנו יא. לקח טוב

ריש פרשתנו. ועד”ז בב”ר פ”א, ב. ובפרש”י תהלים שם.

8) ראה שפ”ח כאן (בפ” הב’). ראה לקו”ש

ח”ה ע’ 3 (הערה 9) – שעד” הפשט מסתבר לפרש שגם כוונת רש”י „ולא הי’ צריך להתחיל כו”” היא דלא הו”ל לכתבו בתורה בכלל, ע”ש

(וכפשטות הכתוב „הגיד לעמו”). אבל ב”ינה של תורה” שבפירוש רש”י י”ל כפנים. ובפרט ועיקר פרש”י מדייק „פתח בבראשית” (וביל”ש בא שם: התחיל מבראשית).

9) לשון רש”י כאן.

10) ראה תוד”ה מתניתין מנחות פג, ב.

וחילוף הסדר (ומכל-שכן – הוספה) בתורה (שבכתב)?

ג. ויובן ע"פ הביאור (הפנימי) של הצמח-צדק¹⁴ במאמר זה:

„כבשתם ארצות שבעה גוים“ קאי (ברוחניות) על עבודתם ו„כיבושם“ של בני ישראל בארצות (ובעולם בכללו)¹⁵: כאשר בני ישראל נוטלים את עניני העולם (דברי הרשות), „כובשים“ אותם ומשתמשים בהם לשם שמים, הרי הם מוציאים אותם מרשות הגוים, ואפילו מרשות החולין, ועושים מהם תשמישי קדושה, דבר שבקדושה, קדושה עד – קדשי קדשים.

ועל זה באה הטענה (של אומות העולם), „לסטים אתם“: דברים אלו הנמצאים תחת ממשלת הגוים, הרי הם, עכ"פ, בגדר חולין; וטוענים האומות, שהם שייכים להם [ע"ד המבואר במדרש¹⁶, שיעקב ועשו חילקו ביניהם את העולמות, יעקב נטל עולם הבא ועשו נטל עולם הזה]; וממילא (לדברי אומות העולם) עבודת הכיבוש – שעל ידה „יתרחב גבול הקדושה“¹⁷ – היא ענין של „גזילה“.

ועל זה בא המענה: „בראשית ברא אלקים“, אשר „ממך הכל“¹⁸ – „כל הארץ של הקב"ה היא הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו“: מה שדברים אלו נמצאו (קודם עבודת האדם)

יתירה מזו: כדי לשלול טענה זו ה' די במסירת המענה בעל פה מדור דור (ככללות התורה שבעל-פה), וכמו שמצינו בגמרא¹¹, שבמענה לטענת „בני אפריקיא“ („ארץ כנען שלנו היא“) השיב גביהא בן פסיסא בהסבר (אחר) שאינו כתוב (בפירושו¹²) בתורה שבכתב (ועד"ז השיב לבני ישמעאל ובני קטורה על טענתם „ארץ כנען שלנו ושלכם“).

ומזה משמע, שענין „פתח בבראשית“ אינו רק מענה לאומות העולם, אלא זהו ענין הנוגע לבני ישראל גופא, (בתורה ו)עבודת ה' שלהם.

[ובזה גם יובן הטעם, שבפסוק (המובא במאמר ר' יצחק), „כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים“ לא נזכר שזהו מענה לאומות העולם, כי אם „הגיד לעמו“; היינו, ש„כח מעשיו הגיד לעמו“ נוגע לבני ישראל עצמם¹³ – שכדי שלא יעלו בדעתם ש„לסטים“ הם ע"י כיבושם את „ארצות שבעה גוים“, יש להודיעם תיכף בהתחלת התורה אשר „בראשית ברא אלקים“].

(11) סנהדרין צא, א.

(12) אף שמענתו ה' „ראי“ .. מן התורה (ממש"נ נח ט, כה) „כנען עבד עבדים יהי לאחיו“ – ה"ז רק „ראי“ אבל אינו מפורש בתורה שבכתב, ולאחיו היינו כל האומות ולא רק בני ישראל. וראה לקו"ש ח"ה (ע' 4 הערה 14) שע"ד הפשט הוי קללה ואין שייך לומר שע"י קללה נעשה כנען לעבד. ע"ש.

(13) ראה גם לקו"ש ח"י ע' 1 הערה 8.

(14) אוה"ת בא ע' רסב (ע"פ עמק המלך בתחלתו). וראה ד"ה כי ידעתיו תרפ"ד.

(15) ראה בארוכה בכ"ז לקו"ש שם (ע' 2 ואילך).

(16) סדר אליהו זוטא פי"ט. יל"ש תולדות רמז קיא.

(17) ראה עמק המלך שם. וראה מאור עינים ר"פ תולדות. הובא ונת' באוה"ת שם (כרך ד תשצט, ב ואילך).

(18) דה"א כט, יד.

מצד גופו וקיומו וחיותו, מצד נפשו הבהמית.

אלא שלפי ביאור זה – נשאלת השאלה הנ"ל (סעיף א) ביתר שאת: „ומה טעם פתח בבראשית? כיון שעבודת הכיבוש היא למטה מתורה ומצוות, הנה אף שהיא מוכרחת להכתב בתורה כדי להודיע שעבודה זו נדרשת (ואין זה ענין של „לסטים“) – אבל איך יתכן שזו תהי' ההתחלה והפתיחה של התורה (שהרי קדימה בסדר – בתורה – מורה על קדימה במעלה)?

ד. וא' הביאורים שי"ל בזה:

אע"פ שבסדר המדרגות עבודת הכיבוש, ובלשון החסידות עבודת הברורים, היא למטה מלימוד התורה וקיום המצוות (כנ"ל), מכל מקום, הרי הכוונה העליונה בבריאת העולם היא „(נתאוה הקב"ה) להיות לו דירה בתחתונים“²³, ו„תחתון“ היינו (כפירוש רבינו הזקן)²⁴ „שאין תחתון למטה ממנו“ – וכוונה זו מתמלאת בעבודת הברורים ביתר שאת וביתר עומק מאשר ע"י לימוד התורה וקיום המצוות, לפי שעל ידה נעשית דירה לו ית' גם בדברי הרשות של האדם, שהם „תחתונים“ ממש²⁵.

[ועד"ז יש עליו בעבודה זו בנפש האדם – שבעבודת הברורים עליו לעורר בעצמו כחות נפש עמוקים יותר מאשר בלימוד התורה וקיום המצוות: כדי לפעול שגם בשעה שהאדם אינו נמצא בד' אמות של קדושה אלא

ברשות האומות, ועכ"פ ברשות החול, הרי זה רק מפני ש„ברצונו נתנה להם“ – כך הי' רצון הקב"ה, אשר (כסיבת חטא עץ הדעת) ינתן זה להם¹⁹; אבל (זה גופא הי' כדי ש)אח"כ – „ברצונו נטלה מהם ונתנה לנו“: רצון הי' הוא שבני ישראל יטלו מידם דברים אלו וישיבו ל„גבול הקדושה“ (כפי שהי' קודם החטא) ע"י עבודתם (כיבושם).

וזהו גם פירוש „לא הי' צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם“: „תורה“ היא למעלה ממעשה בראשית²⁰, ובכלל זה גם העבודה השייכת למעשה בראשית (עניני העולם) – עבודת הכיבוש²¹. ותוכן הדבר ניכר גם בפשטות באדם העובד: כשאדם לומד תורה או מקיים מצוה, הרי הוא בשעת מעשה שקוע בדבר שבקדושה²² ועומד למעלה מעניני העולם; משא"כ בהיותו עסוק בעניני הרשות שלו, אפילו כאשר עשייתם היא לשם שמים, הרי הם נשארים (גם אז) „מעשיך“ ו„דרכיך“ – עניני הרשות שאליהם אדם מתאוה

(19) ראה גם רמ"ז לזח"ב (מ, ב). הובא ונת' בד"ה זה היום תרצ"ד (בסה"מ קונטרסים ח"ב) פ"ד.

(20) ראה אוה"ת בא שם, דתורה ענינה המשכת אור א"ס מלמעלה מהצמצום, משא"כ סיפור מע"ב – אחר הצמצום. וראה הערה הבאה. (21) ראה ד"ה וירד תרס"ב וד"ה בראשית ברא תש"ה (פ"ל), שהבירור שמדברי הרשות מגיע רק בבחי' „לבוש מלכות“, ודוקא ע"י המצות ממשיכים בחי' „כתר מלכות“ (ראה גם תו"א צא, סע"ב. שערי אורה סד, א).

(22) ראה תניא פמ"ו (סו, א). ולהעיר מלקו"ש חט"ו (ע' 245-6) דכל קיום המצוה – גם אם צ"ל (לפני זה) כפיית היצר – הוא בבחי' צדיק, ע"ש.

(23) תניא רפלו'. ע"פ תנחומא נשא טז. ועוד.

(24) תניא שם.

(25) ראה גם לקו"ש שם ע' 245.

(א) דברי הרשות, שכיבושם ובירורם הוא ע"י העבודה ד, כל מעשיך לשם שמים" ו, "בכל דרכיך דעהו", וכמוכן – לימוד התורה וקיום המצוות.

(ב) דברים האסורים שחיותם היא מג' קליפות הטמאות לגמרי שאין בהם טוב כלל – שגם לדברים אלו יש ניצוץ קדושה המהוה ומחי' ומקיים אותם (כי הקיום של כל דבר הוא מקדושה דוקא), אלא שאור הקדושה של הניצוצות הוא בהם בתכלית ההעלם²⁹,

עד שרק לעתים רחוקות (לא ע"ד הרוב, שבזה התורה מדברת) אף הם מתבררים – ע"י ביטול ברוב ובששים³⁰ כו', וזדונות נעשו כזכויות ע"י תשובה מאהבה³¹, וכיו"ב, אבל ע"ד הרגיל אין הם יכולים להתברר ולעלות לקדושה – ולכן הרי הם דברים האסורים.

ועפ"ז יש לומר, שעיקר הטענה „לסטים אתם" (ברוחניות) היא בנוגע לדברים אלו, שלגביהם יש לטענה זו מקום ע"פ תורה, כי מי שהנהגתו היא ע"פ תורה אינו שייך לבידוד של דברים האסורים – עליו לקיים „סוד מרע" ולדחות את עניני האיסור³²; והיינו, שע"פ התורה דברים אלו כביכול אינם ברשותו של אדם מישראל (אלא ברשות הקליפה).

מתעסק בעניני העולם ישאר קשור ומחובר לקדושה, עד שכל עניני הרשות ייעשו רק „לשם שמים" (או למעלה מזה – „בכל דרכיך דעהו"), יש צורך – בפשטות – בתוספת יראת שמים. לצורך עבודה זו זקוק האדם להתקשרות חזקה יותר של נשמתו עם הקב"ה, שלא תחלש גם בעת ההתעסקות בעניני העולם²⁶].

וזהו גם הטעם ש„פתח בבראשית"²⁷ – כי שלימות עיקר ותכלית כוונת הבריאה, דירה בתחתונים, שאין תחתון למטה ממנו – מתמלאת ע"י העבודה ד, „בראשית ברא" (עבודת הבירורים).

ה. אבל ביאור זה אינו מספיק, כי מהמשך הלשון „ומה טעם פתח בבראשית כו' שאם יאמרו אומות העולם כו" מוכח, שהטעם ש„פתח בבראשית" הוא מפני שלולי זה (אף אילו הי' „בראשית" נכתב בתורה, אלא שלא בתחילתה) עדיין הי' נותר מקום לטענת האומות ש„לסטים אתם" (כו"ל סעיף א);

ואילו ע"פ הנ"ל נמצא, שהטעם ש„פתח בבראשית" הוא לא כדי לשלול הטענה של „לסטים אתם", אלא רק כדי להקדים ולהדגיש את המעלה שבעבודת הבירורים (בראשית ברא) לגבי המעלה שבעבודת התורה ומצוותי ("החודש").

ויובן ע"פ הידוע שבעניני העולם ישנם שני סוגים²⁸:

(29) ראה סה"מ עת"ר ע' קג. המשך תער"ב פרק שעד.

(30) אבל אין מבטלין איסור לכתחילה (שו"ע יו"ד סצ"ט ס"ה).

(31) יומא פו, ב. וראה בארוכה דרמ"צ קצא, א ואילך. ועוד.

(32) ראה לקו"ת שה"ש (ו, ד) „לא יעלה הניצוץ כו' רק נדחה לחוץ כו'".

(26) ראה בארוכה לקו"ש שם (ואילך) שהוא ע"ד מעלת הבע"ת לגבי הצדיק. ע"ש.

(27) ראה גם ד"ה בראשית ברא תשל"ח פ"ג (נדפס לקמן ע' 263).

(28) ראה תניא פ"ו:ז. ובכ"מ.

ואף הם ב"בעלותו" של הקב"ה; ומאחר שעצמותו ית' הוא למעלה מהגדרים העולם וגילוי, הרי גם ניצוצות קדושה אלו (שבהם האור אלקי הוא בתכלית ההעלם) מיוחדים עמו, ומשם נמשך הכח לתשובה, לברר גם ניצוצות אלו ולהעלותם לקדושה.

אלא שמאחר ש"ותורה אור", היינו שהגילוי של כל עניני קדושה הוא ע"י התורה (גם של אלו שמצד עצמם הם למעלה מהתורה), הנה גם ענין התשובה (בירור הניצוצות שבדברים האסורים) נאמר ונתפרש ע"י התורה³⁶.

וזהו תוכן החילוק בין ב' הנוסחאות הנ"ל (ס"א) במאמר ר' יצחק – (א) "מה טעם כתב מבראשית", (ב) "מה טעם פתח בבראשית":

לצורך הביורר של דברי הרשות די בזה ש"כתב מבראשית", היינו שהדבר נכתב בתורה (בכלל). דאע"פ שגם לעבודה זו יש יתרון לגבי העבודה דתורה ומצוות (כנ"ל ס"ד), הרי התורה נותנת מקום לעבודה זו, ואדרבה – התורה מחייבת עבודה זו.

משא"כ בירורם של הדברים האסורים אינו ע"פ דתורה, כי אפילו האומר אחטא ואשוב – עובר עבירה ומתחייב בעונש לפי ערך הפגם³⁷, להיותו פוגם וכו' – ומצד ענין זה שבכיבוש ארצות שבעה גוים מוכרח הדבר להיות כתוב בפתיחת התורה; דכיון שהכח על בירור זה הוא ממקום שלמעלה מתורה³⁸, בא הדבר

ולכן, אילו הי' "בראשית" נכתב אחרי "החודש" [ויתר על כן – לעיכובא: "לא הי' צריך להתחיל את התורה לא מהחודש הזה לכם", היינו שמצד התורה עצמה נדרש שהתחלתה תהי' מ"החודש"] – כלומר, אילו הי' אופן עבודת הכיבוש והבירורים רק ע"י לימוד התורה וקיום המצוות – אזי ענין "כבשתם ארצות שבעה גוים" (הכולל את בירור הניצוצות שבג' קליפות הטמאות³³) הי' גזילה.

ו. וטענה זו מיושבת בזה ש"פתח בבראשית":

אע"פ שמצד התורה אין הניצוצות שבדברים האסורים יכולים להתברר, הרי מצד "הקב"ה" עצמו (שלמעלה מתורה) ניתן הכח על עבודת התשובה, אשר (תשובה מאהבה) פועלת שהזדונות יהפכו לזכיות [כמאמר חז"ל³⁴, שדוקא כאשר, "שאלו להקב"ה חוטא מה ענשו אמר להם יעשה תשובה ויתכפר לו" (משא"כ כאשר "שאלו לתורה³⁵)]. ועי"ז מתבררים גם ניצוצות אלו

– שהרי "ממך הכל" – וגם דברים האסורים בכלל זה (וכנ"ל שקיומם וחיותם הוא מניצוצי הקדושה שבהם),

33) להעיר ממחז"ל (רש"י אחרי ית, ג) מתו"כ עה"פ) "שאותו עממין שכבשו ישראל מקולקלים יותר מכולם".

34) פסיקתא דר"כ פ' שובה. יל"ש תהלים מזמור כה. וראה ירושלמי מכות פ"ב ה"ו.

35) כי אף שגם (מענה דתורה –) "יביא אשם" צ"ל עם התשובה דוקא – הנה ע"פ מענה דתורה מועילה התשובה רק שהזדונות ייעשו כשגגות (ולא נתכפרו לגמרי) ואח"כ "מהני הקרבן שע"י הקרבן מתכפר השוגג" (אה"ת יו"כ ס"ע א'תקנו ואילך. ועוד).

36) ראה גם המשך תער"כ ח"ג ע' א'תח.

37) תניא ספכ"ד בהגה"ה.

38) ע"ד שתשובה מכפרת גם על ביטול תורה ועד שנעשה לו כזכות.

היא לסור ולהסתלק מהרע, אזי התשובה (בהרגשתו) היא ענין שבדוגמת „גזילה” – עליו ליטול מיד הקליפה ענין ה„שייר” לרשותה כביכול;

אבל לאחר מכן, בבואו אל הדרגא הנעלית יותר בתשובה – „והרוח תשוב אל האלקים אשר נתנה”⁴³, שמרגיש בתשובתו תנועה של שיבה לשרשו ומקורו (עד „האלקים אשר נתנה” – שרשו ומקורו הראשון), מאחר שמאירה אצלו (שרש) נשמתו כפי שהיא מיוחדת עם „האלקים אשר נתנה” –

הנה עד”ז הוא בנוגע לבירור ניצוצי הקדושה (שבדברים האסורים) שמברר עי”ז, שאז הרי הוא מכיר ומרגיש בכך ש(אין זה ענין של „גזילה”, אלא) „ממך הכל”;

וכל הירידה (של הניצוצות) היתה מלכתחילה רק בשביל העלי – סותר על מנת לבנות – כדי שאיש ישראל יוכל להעלותם בחזרה לשרשם ומקורם ע”י התשובה,

ועי”ז נפעל אצלו העילוי דתשובה, ומקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורים יכולין לעמוד בו⁴⁴.

ולכן (גם) צדיקיא אתבי בתיובתא – וכהוראת חז”ל לכל אחד מישראל ובנוגע לכל יום⁴⁵: כל ימיו בתשובה.

(משיחת ש”פ ויקרא תש”נ)

(בתורה גופא) בתור התחלת ופתיחת התורה.

ז. וזהו גם תוכן דברי ר’ יצחק „ומה טעם פתח בכראשית משום כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים”:

לבני ישראל („עמו”) נמשך „הגיד” לשון המשכה³⁹ ונמסר „כח מעשיו”⁴⁰ – הכח (והניצוץ) האלקי שיש בכל „מעשיו”.

דכיון שישראל וקוב”ה כולא חד – למעלה מההתאחדות של התורה בקודשא בריך הוא, כמאמר חז”ל⁴¹ ש„ישראל קדמו” לתורה – על כן יש ביד בני ישראל כחו של „הקב”ה” (שלמעלה מתורה) על ענין התשובה שעל ידה זדונות נעשו לו כזכויות⁴².

אלא שמאחר שעבודת האדם היא בסדר והדרגה, הנה כן הוא גם בענין התשובה:

בתחלת העבודה, כאשר דרגת התשובה (אצל האדם עצמו) עודנה באופן כזה, שהאדם מרגיש שעבודתו

39) או”ת לה”מ תהלים עה”פ (עב, ג). שם ח”ש (י, ד). לקו”א סצ”ד.

40) ראה גם לקו”ש ח”י ע’ 6 בדיוק תיבת „כח”.

41) ב”ר פ”א, ד. תדבאר פ”ד. וראה לקו”ת שה”ש יט, ב”ג. ובכ”מ.

42) ע”פ המבואר בפנים (דפתיחת התורה היא במעלת ישראל שלמעלה מתורה המתבטאת בענין התשובה) יובן ג”כ קישור התחלת התורה (ופרש”י) לסיומה, שמדובר ע”ד מעלת התשובה – „אשר שברת – יישר כחך ששברת” (ראה בארוכה לקו”ש ח”ט ע’ 240 ואילך). ולהעיר ג”כ מלקו”ד ח”ד (תקעה, א”ב) דד’ שיטין פנויות בס”ת ה”ע פשיטות העצמי שבכנ”י.

43) קהלת יב, ז. לקו”ת ר”פ האוינו. ובכ”מ.

44) רמב”ם הל’ תשובה פ”ז ה”ד. כדעת ר’ אבהו ברכות לד, ב. וראה סה”מ תש”ט ע’ 183 בהערה.

45) שבת קנא, א.

